

Norbert Elias

ŠTO JE SOCIOLOGIJA?

Antibarbarus, Zagreb, 2007, 164 str.

Što je sociologija? Pitanje je koje može biti, naizgled, posve trivijalno ali i iznimno kompleksno i izazovno. Odmah treba napomenuti da čitatelj ne treba očekivati neki elementarni uvod u sociološku znanost koji bi sadržavao kraći historijat razvoja discipline, potom, klasifikaciju osnovnih socioloških paradigmi i teorijskih pravaca, temeljne metodološke koncepte i sl. No, ova je, opsegom ne odveć izdašna knjiga, svojevrsan uvod u sociologiju Norberta Elias.

Riječ je o vrlo unikatnom društvenom misliocu čija teorijska pozicija ne podliježe olakom kategoriziranju i smještanju u neku određenu sociološku orijentaciju. Njegova posebnost velikim dijelom proizlazi iz sklonosti prema multidisciplinarnosti. Tako su u njegovim radovima, koji zahvaćaju iznimno široka tematska područja, primjetne primjese povijesti, psihologije, antropologije i politologije. Prelazeći preko, katkad i zamršenijih Eliasovih jezičnih izričaja, čitatelj može zamijetiti i njegovu filozofijsku naobrazbu.

“Što je sociologija?” poznije je Eliasovo ostvarenje koje se, osim kao uvod u njegov opus, također može iščitavati i kao rezime njegova djela budući da sadržava mnoštvo njegovih relevantnih socioloških koncepcija. Knjiga sadržava šest poglavlja i uvodni dio.

Već u samom uvodu postaje vidljivim u kojem će se smjeru odvijati ova rasprava. U njemu autor naznačuje sve krucijalne točke koje će u glavnom dijelu teksta biti tematizirane. Osim pokušaja

odgovora na pitanje o naravi sociologije, Elias poziva na promišljanje o njezinu predmetu i zadaćama koje stoje pred ovom znanstvenom disciplinom. Osim razrade vlastitih koncepata, Elias oštro kritizira konvencionalnu sociologiju i njezine ustaljene prakse. Kritika je ponajprije usmjerena na prevladavajući način sociološkog mišljenja i neadekvatan pojmovni aparat kojim se sociologija služi. Prema njegovu mišljenju, problem jest u tome što sociologija misaone i jezične oblike tvori na način na koji to čine prirodne znanosti. Tako se stvara određena “metafizika društvenih entiteta” (str. 10.) prema kojoj se “društvo” poima kao nešto odijeljeno od pojedinca. Elias zagovara emancipaciju od tog načina razmišljanja i korištenja “postvarenih” pojmova. Umjesto toga, on se zalaže za sliku mnogih pojedinačnih ljudi, međusobno ovisnih i upućenih jedni na druge. Iz tih oblika povezanosti proizlaze diferentne vrste međuovisnih mreža; od obitelji, škola, gradova pa sve do država. Elias naglašava kako moramo “biti u stanju sebe samoga pojmiti kao čovjeka među drugim ljudima” (str. 9.). Autor također upozorava da društvene prijetnje i sile prisutne na globalnoj razini ne pripadaju ratnoj mašineriji ili strojevima samim; u njihovoj pozadini uvijek je prisutna dinamika odnosa međuovisnih grupa ljudi. Stoga je, smatra Elias, nužna “stvarnosti primjerenija slika struktura ljudskih umreženja” (str. 17.) budući da “ljudsko-društvenu razinu univerzuma ljudi tvorimo mi sami” (str. 23.).

No, napuštanje dosadašnjeg načina sociološkog mišljenja i razvijanje socioloških pojmova i mišljenja prikladnijih za bolje razumijevanje međuljudskih odnosa, kako to predlaže Elias, iziskuje radikalnu preorijentaciju i implementaciju mnoštva jezičnih i pojmovnih novina. Ova knjiga

nema ambiciju u potpunosti izvršiti taj prijelaz. Njezin je cilj naznačivanje zadaće kojoj valja težiti.

U prvom poglavlju naslovljenom *Sociologija – Comteova teza* Elias reafirmira Comteovu ulogu u razvoju znanosti o društvu. Njegov doprinos, tvrdi Elias, nipošto nije samo antikvarne naravi i znatno je veći od pukog imenovanja nove znanosti.

U središtu njegove znanstvene teorije stoji naglašavanje neraskidive povezanosti empirijskog promatranja i teorijske aktivnosti. Tek je uzajamnom kombinacijom dvaju tipova aktivnosti moguć znanstveni rad. Tako Comte prekida tradiciju unutar koje se primat pridavao bilo empirijskom promatranju bilo teoretiziranju. Osim toga, Comte je još u trima ključnim točkama radikalno raskinuo s klasičnom filozofskom tradicijom. Umjesto da problematizira spoznajnu djelatnost pojedinačnoga spoznajnog subjekta, kao što je to slučaj u klasičnoj filozofskoj tradiciji, Comte kao subjekta spoznaje postavlja ljudsko društvo u cjelini. Drugi odmak od klasične filozofske tradicije ogleda se u tematiziranju neznanstvenih i znanstvenih oblika spoznaje. Iz Comteova zakona triju stadija mišljenja ne proizlazi stav da su predznanstvene forme mišljenja manje vrijedne, one su jednostavno društvene činjenice. Pred sociološku se teoriju postavlja zadaća da ispita povezanost razvoja oblika mišljenja i ideja s obuhvatnijim društvenim razvitkom. Tako se, dakle, razvoj misaonih struktura predstavlja kao jedan aspekt razvoja društvenih struktura. Kritika hipoteze o nepromjenjivosti oblika ljudskog mišljenja treća je dimenzija Comteova raskida s klasičnom filozofskom tradicijom. Nasuprot stavu da je znanstvena metoda jedinstvena bez obzira na različitost predmetnog područja koje se

izučava, Comte inzistira na tome da metoda mora biti varijabilna kako bi zahvatila narav i kompleksnost specifičnog sklopa fenomena.

Krucijalna Comteova zasluga za konstituiranje sociologije kao samostalne znanosti bio je “uvid o relativnoj autonomiji predmetnog područja *sociologije*” (str. 35.). Pitanje autonomije sociologije, upozorava Elias, još je uvijek aktualno budući da još uvijek postoje pokušaji da se struktura društvenih procesa reducira na biološke ili psihološke strukture.

Sociolog kao lovac mitova naslov je drugog poglavlja. U njemu se Elias bavi pitanjem na koji se način oblikuju znanosti u okviru nekoga određenog društva. Znanosti se formiraju kroz “borbu pojedinačnih grupa protiv neprovjerenih predznanstvenih misaonih sistema koje druge, obično mnogo moćnije grupe priznaju kao samorazumljive” (str. 42. – 43.). Zastupnici znanstvenog mišljenja po pravilu kritiziraju i odbacuju u društvu dominantne kolektivne predodžbe jer su sustavnim istraživačkim postupcima došli do zaključka da iste (kolektivne predodžbe) ne korespondiraju činjeničnom stanju. Budući da mitove, vjerovanja i metafizičke spekulacije nastoje supstituirati teorijama, odnosno modelima veza koje je moguće provjeriti, utvrditi i ispraviti na temelju promatranja činjenica, znanstvenici su zapravo “lovci na mitove”. Raskrinkavanje mitova upozoravanjem na njihovu neutemeljenost osnovna je zadaća znanstvenika.

Središnja zadaća sociološke teorije znanosti jest protumačiti uvjete pod kojima se predznanstvene ideologije ili mitovi transformiraju u znanstvene teorije. U nastavku Elias tematizira spomenutu problematiku.

Elias nadalje razmatra pitanje autonomnosti pojedinih znanosti, pa tako i sociologije. Pojednostojnost koju vrijedi izdvojiti u okviru ove rasprave jest Eliasov stav da je relativna autonomija istraživačkog rada u sociologiji, ali i u svim društvenim znanostima, još uvijek na poprilično niskom stupnju. Konzenkvencija je to snažnog utjecaja izvanznanstvenih sustava vjerovanja koji onemogućuju veću autonomiju sociološke znanosti.

Opravdanje relativne autonomije sociologije u odnosu na druge znanstvene discipline motiv je koji se provlači cijelom knjigom. Distingviranje sociologije od drugih znanosti, poput biologije ili psihologije, te upućivanje na specifičnu predmetnost područja moguće je demonstrirati pomoću *modela igara*. *Modeli igara* ujedno je i naslov trećeg poglavlja. Riječ je o nekoj vrsti misaonih eksperimenata kojima se, doduše u ponešto pojednostavnjenom obliku, pojave društvenog umreženja promatraju izolirano. Svrha tih modela je izoštravanje sociološke moći predodžbe koja je umnogome ometena konvencionalnim oblicima mišljenja.

Modeli igara slični su šahu, nogometu ili tenisu a njihova su pravila umjetna. Te se igre "zasnivaju na tome da dvoje ili više ljudi međusobno mjeri svoje snage" (str. 60.). Elias ističe da je u svakom međusobnom odnosu ljudi uvijek prisutan stanovit odnos moći. Moć je, prema tome, strukturalna osobitost svih ljudskih odnosa. Tijekom vremena unutar međuljudskih odnosa razvija se više ili manje stabilna *ravnoteža moći*. Ravnoteže moći prisutne su uvijek kad postoji funkcionalna međuovisnost ljudi.

U nastavku autor iznosi primjere diferentnih modela igara; od igre dviju osoba preko igre više osoba do kompleksnih modela igara s mnogo igrača na vi-

še društvenih razina. Vrijedi istaknuti da Elias također predstavlja igru, odnosno predigru, s potpuno nereguliranim i nenormiranim odnosima. Odsutnost normi i pravila u okviru nekoga međuljudskog odnosa još ne znači i njegovu nestrukturiranost. Doista, različite forme društvenog nereda promatrane iz sociološke perspektive specifičan su aspekt društvenog reda. Stoga je sociologija kadra, a to je i jedna od njezinih zadaća, objasniti društvene nemire, pobune, ratove, ubojstva i sl.

Autor nadalje naglašava didaktičku važnost modela igara. Pomoću njih moguće je prevladati u sociologiji dominantne statičke predodžbe te prijeći na pokretnije predodžbe. Dakle, statički pojmovi poput *individuuma* i *društva* zamjenjuju se metaforom *igrača* i *igara*. Tako se istodobno i pokazuje da su svi odnosi među ljudima zapravo *proces*.

Sljedeće poglavlje nosi naslov *Univerzalije ljudskog društva*. U njemu Elias naznačuje probleme s kojima se sociološka znanost susreće kad pokušava identificirati obilježja zajednička svim ljudskim društvima. U okviru ove rasprave novo se tematizira odnos sociologije spram drugih znanosti, osobito biologije. Različitost zadaća dviju disciplina proizlazi iz činjenice da se "organizacija" životinjskih društvenih sustava mijenja samo u slučaju promjene biološke strukture dotične vrste, dok su ljudska društva podložna promjeni bez mijenjanja biološkog ustrojstva ljudi. Biološka konstitucija ljudi koja omogućuje učenje i bezgraničnu promjenjivost čovjekova iskustva i ponašanja jedna je od univerzalija ljudskog društva.

Elias, nadalje, smatra kako sociolozi nisu opremljeni prikladnim misaonim i jezičnim instrumentima za zahvaćanje društvenog univerzuma. Stoga se radi izvršavanja znanstvenih zadaća pred so-

ciologe postavlja nužnost preorijentiranja dosadašnjih misaonih navika. Problem je u tome što sociologija pojmovne izraze preuzima iz fizike i drugih prirodnih znanosti. Takav jezični instrumentarij nije primjeren za tumačenje specifičnih društvenih veza. Uobičajena tvorba rečenica zasniva se dvama elementima, subjektu i predikatu, odnosno, imenici i glagolu. U toj je konstrukciji izražena tendencija da se svi "objekti" našeg promatranja, pa i ljudi, poimaju kao objekti (bez kretanja i bez odnošenja). Na taj se način ne zahvaća prirodna sklonost ljudi prema promjenama, a ono promjenjivo i pokretno reducira se na ono nepromjenjivo i nepokretno. Nasuprot tim postvarujućim pojmovima, Elias smatra kako je za sociološki način mišljenja i tvorbu pojmovnog aparata mnogo primjerenije koristiti se osobnim zamjenicama. "Skup osobnih zamjenica je doista najelegantniji izraz za fundamentalnu upućenost svakog čovjeka na druge, za fundamentalnu društvenost svake ljudske individue" (str. 104.). Dakle, osobne zamjenice, ja, ti, on/ona/ono, mi, vi, oni, izražavaju *perspektivističku* narav svih odnosa među ljudima te se njihovom uporabom izbjegava dosadašnja sociološka praksa u kojoj se individuumi shvaćaju kao mirujuće i izolirane supstancije. Model osobnih zamjenica također je vrsta koordinatnog skupa primjenjivog na analizu svih ljudskih grupacija te je ujedno i univerzalija ljudskih društava.

Autor se također kritički osvrće na konvencionalnu sliku čovjeka kao "gotovog" čovjeka. Čovjek se ne može poimati kao zatvoren u samoga sebe i odijeljen od svih drugih ljudi. Prema tome, slika "homo clasusa" nije prikladna. Jednako tako za sociološka razmatranja nije primjerena ni slika "homo sociologicusa", pojedinačnog čovjeka koji postoji samo za sebe,

kao da drugi ljudi ne postoje. Sociologiji je potrebna slika ljudi u pluralu, "mnoštva ljudi kao relativno otvorenih međuovisnih procesa" (str. 102.).

Tematiziranje međuovisnosti ljudi dovodi nas do pojma *figuracije*. Pojam figuracije jedna je od središnjih kategorija Eliasove sociologije. Njime se nadilazi podvojena slika o čovjeku u kojoj je osim slike o *čovjeku kao individuumu* prisutna slika o *ljudima kao društvima*. Drugim riječima, pomoću pojma figuracije prevladava se razdor između "individuum" i "društva". Individuumi i društvo nisu dva razdvojena egzistirajuća objekta, nego diferentne ali neodvojive razine ljudskog univerzuma.

Pojam figuracije jednako se može odnositi na male društvene grupe kao i na društva izgrađena od više milijuna međuovisnih ljudi. Elias figuraciju određuje kao "promjenjivi obrazac koji igrači kao cjelina međusobno oblikuju, dakle, ne samo svojim intelektom, nego i čitavom svojom osobom, čitavim svojim djelovanjem i mirovanjem u njihovom međusobnom odnosu" (str. 110.). Značaj pojma figuracije jest u tome što se njime naglasak stavlja na *međuovisnost* ljudi. Zadaća sociologije upravo i jest proučavanje *povezanosti* ljudi u okviru određenih figuracija. Ako se pojedinci razmatraju zasebno, ostaje se na razini humanističkih znanosti poput psihologije ili psihijatrije.

Pojam figuracije dovodi pitanje ljudskih međuovisnosti u središte teorijske problematike sociologije. Sociologija se suočava sa zadaćom da razmotri razloge zbog kojih su ljudi upućeni jedni na druge, njezina je zadaća, nadalje, identificirati univerzalne odnose ovisnosti te se, naposljetku, od nje zahtijeva da istraži kako povećanje društvene diferencijacije utječe

na promjene ovisnosti između ljudi. U poglavlju *Odnosi međuprožimanja – problemi društvenih veza* Elias ocrtava skicu tih istraživanja.

Autor se tako bavi fenomenom emocionalne povezanosti ljudi. Afektivne relacije vrsta su univerzalnih međuovisnosti koje ljude društveno vezuju. Osim što povezuju pojedinačne osobe, emocionalne veze, posredovane simboličkim formama, predstavljaju i sredstvo povezivanja širih društvenih entiteta. No, pogrešna je uobičajena praksa sociologije, upozorava Elias, koja interpersonalne veze sagledava iz "Oni"-perspektive. Nasuprot tomu, autor zahtijeva korištenje "Ja" i "Mi"-perspektive.

U nastavku izlaganja tematiziraju se državne i profesionalne veze. Dvije su vrste veza podjednake važnosti za društvene strukture i figuracije koje tvore. "Razvoj državne i profesionalne strukture dva su potpuno neodvojiva aspekta cjelokupne društvene funkcijske sveze" (str. 119.). Razvitak državnih uređenja usko je povezan s industrijskim razvojem i ekspanzijom djelatnosti. Zbog neodvojivosti dviju razvojnih dimenzija društva, Elias kritizira u sociologiji rašireno parceliziranje društva na niz autonomnih sfera. Jednako tako, autor zagovara revidiranje pojma klase. Sociologiji je potreban pojam klase koji bi uvažavao činjenicu da se konfrontacije između radništva i poduzetništva ne odvijaju isključivo na razini tvornice, nego i na drugim društvenim razinama.

Na kraju poglavlja autor iznova propituje zadaće sociološkog istraživanja. Prema njegovu mišljenju zadaća je sociologije u razjašnjavanju društvenih procesa koji su po svojoj naravi slijepi te ne podliježu upravljanju. Sociologija treba objasniti društvene procese i tako ljudi-

ma dati orijentaciju u svezama umreženja neovisnim o njihovim vlastitim stavovima i djelovanju. Time bi se ljudima ujedno omogućilo bolje upravljanje istim procesima. Ponajviše treba istaknuti Eliasovo zagovaranje prijelaza sa slike društva u kojoj se u centar postavlja vlastita grupa na sliku društva u kojoj vlastita grupa ne zauzima središnju točku. Ovaj prijelaz usporediv je s pomakom s geocentrične na heliocentričnu sliku svijeta.

Problem "nužnosti" društvene evolucije naslov je šestoga, posljednjeg poglavlja knjige. U njemu autor ukratko navodi zadaću socioloških teorija društvenog razvoja i modela specifičnih razvojnih procesa utemeljenih na istraživanju prošlih događaja. Pritom se kao ozbiljna prepreka *sociologiji razvoja* pojavljuje tradicionalni okvir mišljenja. Poteškoća je u tome što se pojmovi kao "nužnost", "vjerojatnost" ili "determiniranost" shvaćaju na identičan način na koji se koriste za objašnjenje mehaničko-kauzalnih veza. Kako bi postigla određene rezultate, pred sociologiju razvoja postavlja se zadaća da razvije suptilnije načine razmišljanja.

Na posljednjih nekoliko stranica knjige Elias upućuje na zabludu koja je implicirana neprimjerenom podjelom zadaća među društvenim znanostima. Naime, područje međudržavnih odnosa tradicionalno je rezervirano je za politološka razmatranja. No, Elias drži kako, osobito danas, nije moguće objašnjavati unutardržavni razvitak ako se u obzir ne uzme dinamika odnosa među državama. Dva su procesa razvitka neodjeljiva.

Na samom je kraju pogovor u kojem se naglašavaju, ne samo ključni elementi ove knjige, nego se ističu i fundamentalne značajke Eliasova života i djela u cjelini.

Krešimir Žažar

Robert A. Nisbet

SOCIOLOŠKA TRADICIJA

Golden marketing – Tehnička knjiga,
Zagreb, 2007, 372 str.

Iako je prvi puta objavljeno 1966. godine, ovo vrijedno djelo svoje prvo izdanje na hrvatskom jeziku doživljava tek četrdesetak godina kasnije. Podatak koji možda najbolje ilustrira relevantnost knjige jest da je tijekom desetljeća objavljivana u više izdanja na svim vodećim svjetskim jezicima.

Primarni motiv za pisanje ove knjige proizišao je iz stanovite nelagode i osjećaja inferiornosti koji je Nisbet imao u odnosu na predstavnike drugih znanstvenih disciplina. Naime, dok su znanosti poput kemije, politologije ili ekonomije posjedovale jasne elementarne principe, “postojala je samo prilično tanka i krhka mreža argumenata u prilog sociologiji” (str. 10.).

Sociološka tradicija reprezentira specifično tematiziranje povijesti sociološke misli s naglaskom na slavno formativno razdoblje sociologije od 1830. do 1900. godine. Nisbet izbjegava uobičajeni pristup povijesti discipline koji se fokusira na proučavanje djela pojedinih mislioca. Jednako tako zaobilazi pristup koji povijest sociologije sagledava kao povijest diferentnih teorijskih škola i sustava. Plauzibilno metodičko rješenje Nisbet pronalazi u djelu filozofa i povjesničara misli Arthura O. Lovejoya. Od njega preuzima koncept *osnovnih ideja* (“*unit-ideas*”). Ovaj pristup polazi od “ideja kao elemenata sustava” (str. 24.). Metoda proučavanja temeljnih ideja, smatra Nisbet, može biti uspješno primijenjena na različite intelektualne sfere, pa tako i na sociologiju.

Stoga je prvotna zadaća što je sebi postavlja Nisbet pronalaženje “klupka ideja” utkanog u radove svih relevantnih sociologa klasičnog razdoblja. Osim toga, autor također nastoji rasvijetliti način na koji se ove temeljne ideje manifestiraju u umjetnosti i književnosti, odnosno, kako se odnose prema cjelokupnoj zapadnoeuropskoj kulturi i humanističkoj misli toga vremena. Erudicijskom širinom Nisbet nadilazi uske disciplinarne okvire i sociologiju smješta u opsežniji sociokulturni i historijski horizont.

Minucioznim iščitavanjem klasične sociološke literature Nisbet je identificirao pet *osnovnih ideja sociologije: zajednica, autoritet, status, sveto i otuđenje*. Ovih pet ideja reprezentira konstitutivne elemente sociologije i tvori jezgru sociološke tradicije. Spomenuti pojmovi također razlikuju sociologiju od svih drugih društvenih disciplina te joj se tako osigurava disciplinarna specifičnost. Ovim idejama korespondiraju suprotni pojmovi koji predstavljaju stanovitu vrstu njihovih antiteza. Tako ideji *zajednice* Nisbet suprotstavlja ideju *društva*, antiteza pojmu *autoriteta* jest pojam *vlasti*, ideji *statusa* kontrarna je ideja *klase*, ideji *svetoga* ideja *sekularnog*, dok pojam *otuđenja* svoj antipod pronalazi u pojmu *napretka*. Prema Nisbetu, ove antiteze *zajednica – društvo, autoritet – moć, status – klasa, sveto – sekularno, otuđenje – napredak* “čine sam okvir sociološke tradicije” (str. 27.).

Krucijalni Nisbetov koncept temeljnih ideja određuje i strukturu knjige. Opsegovno najveći dio knjige rezerviran je za detaljno izlaganje ideje zajednice, autoriteta, statusa, svetog i otuđenja. No, prije eksplikacije pojedinih osnovnih ideja sociološke znanosti, Nisbet čitatelja upoznaje s društvenim okruženjem i intelektualnim okvirom unutar kojeg se

pojavljuje sociološka misao. Tako je prvi dio knjige, naslovljen *Ideje i konteksti*, namijenjen ocrtavanju konteksta u kojem se razvija sociologija.

Pritom Nisbet naglašava iznimno značenje dviju sila: industrijske revolucije i Francuske revolucije. Riječ je o dvjema društvenim snagama pod čijim je utjecajem razoren stari režim u Europi. Dvije su revolucije prouzrokovale korjenitu transformaciju zapadnoeuropskog društva u cjelini. Svi su društveni mislioci 19. stoljeća bili pod snažnim dojmom društvenih promjena koje su se iz njihove perspektive činile epohalnim. Štoviše, tematiziranje raspada staroga društvenog ustroja i konstituiranje modernog društva bila je temeljna preokupacija intelektualnih krugova toga vremena.

Osim što su znatno utjecale na formiranje *osnovnih ideja sociologije*, dvije su revolucije uzrokovale pojavu triju velikih ideoloških sklopova 19. stoljeća. Riječ je o ideologiji liberalizma, radikalizma i konzervativizma. Utjecaj svih triju ideoloških struja, smatra Nisbet, zamjetan je u djelima relevantnih sociologa. Vrijedi istaknuti da Nisbet, iako ne negira utjecaj liberalizma i radikalizma na ranu sociološku misao, drži kako je konzervativna ideologija dala mnogo snažniji impuls za stvaranje sociološke teorije. "Postoji neobično bliska veza između principijelnih zasada filozofskog konzervativizma i osnovnih ideja sociologije" (str. 31.). Dok liberalizam i radikalizam reprezentiraju dva ideološka izdanka prosvjetiteljstva, konzervativni mislioci stvaraju određenu vrstu antiprosvjetiteljstva. Autor također pokazuje da je srednjovjekovno društvo sociolozima 19. stoljeća bilo izniman izvor inspiracije. Vrijednosni sustav i institucije srednjovjekovnog društva poslužile su kao predložak za sociološku reak-

ciju na modernost. Tako se prvi sociolozi, Saint-Simon i Comte pohvalno izražavaju o "retrogradnoj školi" te ističu svoj dug konzervativcima.

No, pogrešno bi bilo zaključiti, upozorava Nisbet, da su sociolozi zagovarali povratak u srednji vijek. Iako su s jedne strane kritički orijentirani prema određenim fenomenima koje sa sobom donosi moderno društvo, sociologiju konstituiraju kao modernu empirijsku znanost prema uzoru na prirodne znanstvene discipline. Osim toga, u pitanjima političke i društvene pripadnosti, sociolozi pristaju uz modernistička kretanja. Uzimajući u obzir ovaj paralelizam modernističkih i tradicionalnih elemenata prisutan u samim temeljima sociološke znanosti, Nisbet govori o *paradoksu sociologiju* koji "leži u činjenici da je, premda prema svojim ciljevima i političkim i znanstvenim vrijednostima svojih ključnih osobnosti pripada glavnoj struji modernizma, njezini bitni koncepti i implicitne perspektive smještaju, općenito govoreći, mnogo bliže filozofskom konzervativizmu" (str. 37. – 38.). Fundamentalna zasluga sociologije jest u tome što je sukob tradicionalizma i modernizma izvukla iz struja ideoloških prijepora te ih transformirala u niz upotrebljivih pojmovno-teorijskih i metodoloških koncepata.

Napetost između tradicionalnih i modernih vrijednosti zamjetna je kod svih klasika sociologije, što Nisbet pokazuje u drugom dijelu knjige. Najveći broj stranica rezerviran je, dakle, za *Osnovne ideje sociologije*. Svih pet poglavlja (*Zajednica, Autoritet, Status, Sveto, Otudjenje*) jednako je strukturirano. Nekoliko početnih stranica svojevrsan je uvod u tematiziranje pojedine *osnovne ideje*, a u nastavku se pokazuje kako se određena ideja kristalizira kod pojedinih velikana sociološke misli: Comtea, Tönnies, Webera, Sim-

mela, Tocquevillea, Marxa i Durkheima. Zanimljivo je da se, osim izlaganja misli klasičnih sociologa, mogu pronaći i neka imena koja nisu toliko zadužila kasniju sociologiju kao, primjerice, Le Play, Taine i Fustel de Coulanges. Nisbet im, međutim, poklanja određenu pozornost budući da je njihova pozicija usko povezana sa *sociološkom tradicijom*. Zamjetno je da, uz iznimku Simmela, Nisbet ignorira zastupnike mikrosociološke perspektive. Tako je izvan okvira sociološke tradicije ostavljena cijela jedna sociološka orijentacija. Autoru se zbog toga zasigurno može uputiti stanovita zamjerka.

Tijekom izlaganja pet osnovnih ideja sociologije autor se služi brojnim citatima iz djela velikana socioloških misli. Također, često navodi "opća mjesta" klasične sociološke literature. Nisbet je izvrstan poznavatelj tekstova klasika sociologije koje vrlo umješno interpretira. *Sociološka tradicija* prikladna je stoga, ne samo za upoznavanje povijesti discipline, nego i za detaljniji studij iste.

Budući da su razmatrane u identičnom tematskom okviru, prijelazi između izlaganja ideja pojedinih sociologa vrlo su glatki, gotovo neprimjetni. Iznimno je zanimljivo promatrati način na koji pojedini sociolozi pristupaju određenom tematskom sklopu; vidjeti njihove sličnosti i razlike. Ova je mogućnost zasigurno jedna od prednosti pristupa koji autor izabire prilikom pisanja djela. Osim toga, Nisbet ne pribjegava kompleksnim jezičnim konstrukcijama te je njegov izričaj poprilično jezgrovit i tečan. Zbog načina na koji je knjiga strukturirana, jedan od njezinih prvih recenzenata ustvrdio je da ga podsjeća na roman. Značajke Nisbetova stila pridone nose čitkosti teksta.

U *Epilogu*, na samom kraju, Nisbet propituje relevantnost sociologije 19. sto-

ljeća i djela očeva discipline za tumačenje i interpretaciju društvenih procesa u drugoj polovini 20. stoljeća. Pritom ističe primjenjivost pojmovnog aparata i koncepcija razvijenih od strane Tönnies, Webera i Durkheima za proučavanje društava zahvaćenim modernizacijskim procesima. Autor smatra da smo još uvijek u kasnoj fazi klasičnog doba sociologije. Fundamentalni značaj i nezaobilaznost klasičnih sociologa podvlači na sljedeći način: "Uklonite iz današnje sociologije one perspektive i okvire kojima su nas opskrbili ljudi poput Webera i Durkheima, pa će od svega ostati jedva beživotne hrpe podataka i raspršenih hipoteza" (str. 25.).

Osim toga, autor na nekoliko mjesta u knjizi naglašava i iznimnu kreativnost velikana sociološke misli. On drži kako je u sociologiji uvijek prisutan i određen element umjetnosti. Prema njemu, svi su veliki sociolozi razmatrani u ovoj knjizi, upravo poput umjetnika, intuitivnim uviđom i izraženom imaginacijom reagirali na svijet i društvene prilike pred svojim očima. Upravo zbog razloga što sadržavaju snažan inovativni naboj, djela klasika sociologije, smatra Nisbet, predstavljat će vrijedan izvor nadahnuća i za buduće naraštaje čitatelja. Osobito onim sociolozima "koji se trude održati slavnu tradiciju svoje znanosti" (str. 16.).

Krešimir Žažar

Berto Šalaj

**SOCIJALNI KAPITAL
Hrvatska u komparativnoj
perspektivi**

Politička misao, Zagreb 2007, 258 str.

Iako posljednjih desetljeća u svijetu frekventno korišten u teorijskim razmatranjima i empirijskim istraživanjima, socijalni kapital u Hrvatskoj ostaje, uz neke iznimke, relativno zapostavljen kao koncept. Stoga autor u ovoj knjizi, koja je prerađena verzija njegove doktorske disertacije pri Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, nudi uvid u nastanak i teorijsku pozadinu, kao i u različite definicije koncepta, teoriju socijalnog kapitala te komparativni pregled stanja socijalnog kapitala u Hrvatskoj. Knjiga se sastoji od četiriju poglavlja, zaključka te posebnih dodataka na samom kraju.

Prvo poglavlje, *Koncept socijalnog kapitala*, daje pregled prvih uporaba koncepta i njegova razvoja u okviru sociologije te njegovu primjenu i daljnji razvoj u sklopu političkih znanosti oslanjajući se pritom poglavito na djelo američkog politologa Roberta Putnama. U svojoj knjizi "Making Democracy Work", proučavajući kao studiju slučaja proces decentralizacije u Italiji, u komparativnu politiku uvodi koncept socijalnog kapitala te zaključuje da promjene u institucionalnom ustrojstvu uvjetuju i potiču i promjene u političkoj kulturi. Razlikujući socioekonomske i sociokulturne činitelje u svojoj analizi institucionalne djelotvornosti utvrđuje da su socijalni kapital karakteristike društvene organizacije poput povjerenja, normi i mreža koje mogu poboljšati učinkovitost društva olakšavanjem koordinacije djelo-

vanja kroz formalne i neformalne odnose komunikacije i razmjene među ljudima. Razlučujući tri dimenzije socijalnog kapitala – norme uzajamnosti, horizontalne mreže i povjerenje – Putnam kvantificira koncept stvarajući koristan istraživački instrument. Povezujući i uspoređujući ga sa srodnim konceptima kao što su onaj političke kulture, građanske pismenosti i ljudskog razvoja, autor ispituje korisnost koncepta socijalnog kapitala kao "oruđa" suvremene političke znanosti za utvrđivanje uvjeta u kojima je moguće stabilno i učinkovito funkcioniranje demokratskih političkih sustava. Na kraju poglavlja iznesene su neke glavne kritike Putnamove konceptualizacije socijalnog kapitala poput one da je zanemario njegove negativne aspekte, da je preveliko značenje dao civilnom društvu kao izvoru socijalnog kapitala zanemarujući također i njegovu konfliktnu prirodu, da je zanemario državu kao izvor socijalnog kapitala te nije vodio računa o neravnomjernoj distribuciji istoga među pojedincima.

Drugo poglavlje, *Teorija socijalnog kapitala*, na svom početku donosi, između ostalog, indikatore socijalnog kapitala – političku participaciju, članstvo u udrugama, neformalne kontakte i razinu socijalnog povjerenja – koje u svojoj američkoj studiji "Bowling alone: The Collapse and Revival of American Community" iznosi Putnam odgovarajući na upućene mu kritike. Potom slijedi pregled definicija socijalnog kapitala od strane različitih autora, izdvojimo ovdje onu F. Fukuyame koji ga određuje kao "resurs koji nastaje na temelju postojanja povjerenja u određenom društvu ili u nekim njegovim dijelovima". Općenito, autor dijeli načine definiranja socijalnog kapitala na tri osnovna tipa: onaj gdje ga se određuje u odnosu na mreže povezanosti te norme uzajamnosti

i povjerenja, onaj gdje se to čini samo prema mrežama povezanosti te onaj u kojemu ga se definira samo pomoću povjerenja. Zajedničko svim ovim načinima definiranja jest da prepoznaju odnose među ljudima kao važan resurs koji omogućuje postizanje ciljeva. Proučavajući dimenzije socijalnog kapitala autor se ponajviše osvrće na povjerenje razlikujući horizontalno – građansko i vertikalno – političko, uopćeno i partikularno, prediktivno i altruističko *et cetera*, utvrđujući recipročnu povezanost građanske uključenosti i interpersonalnog povjerenja. Njegova je važnost nezaobilazna na što upućuje i N. Luhmann smatrajući da povjerenje omogućuje redukciju kompleksnosti i povećava akcijski potencijal društvenih sustava. U razmatranju funkcija socijalnog kapitala izdvajaju se demokratska funkcija, ekonomski prosperitet – zanimljivo je primjerice da su za pronalaženje posla uglavnom bitnije slabe od jakih socijalnih veza – obrazovno postignuće te zdravlje. Povezujući, spajajući i premošćujući, jaki i slabi, formalni i neformalni – neki su od tipova socijalnog kapitala koji se objašnjavaju na kraju poglavlja. Treće se poglavlje bavi *Socijalnim kapitalom u postkomunističkim državama* pružajući na početku uvid u odnos demokracije i postkomunizma te pregled percepcije samog postkomunizma kod različitih autora. Istražuje se, također, mogućnost primjene Putnamova koncepta na bivše komunističke države te se daje pregled u njima, pa tako i Hrvatskoj, provedenih istraživanja socijalnog kapitala.

Socijalni kapital u Hrvatskoj naslov je četvrtog poglavlja u kojem autor daje uvid u proučavanje i primjenu tog koncepta u Hrvatskoj, osvrnuvši se pritom na povijesno-politički kontekst. U cjelini “Metodologija istraživanja: Izvori podata-

ka i operacionalizacija”, autor objedinjujući postojeća, pokušava stvoriti najbolji mogući temelj za buduća istraživanja socijalnog kapitala u Hrvatskoj utvrđujući potom njegove razine i distribuciju. Na kraju poglavlja analizira se primjenljivost teza o glavnim odrednicama socijalnog kapitala na europske države te relativna pozicija Hrvatske prema njima u odnosu na iste.

U zaključku autor ustvrđuje da je koncept socijalnog kapitala primjenljiv na postkomunističke države te navodi kako činjenica da je analiza razina socijalnog povjerenja pokazala da je ono u njima dvostruko niže od onih u etabliranim demokracijama upućuje na opravdanost korištenja kategorije postkomunizma u tim istraživanjima. Erozijski socijalnog povjerenja utvrđena u Hrvatskoj pobija tezu o pozitivnom djelovanju smjene generacija te se stoga, smatra Šalaj, “razvoj socijalnog povjerenja mora ... potaknuti intencijskim djelovanjem na određenim područjima.”

Dodatci na samom kraju knjige sadržavaju neke zanimljive dijelove instrumenata i rezultata već provedenih istraživanja, a potencijalno korisnih za provedbu novih.

Knjiga, *suma summarum*, sadržava cjelovit komparativni pregled razvoja i primjene koncepta socijalnog kapitala u svijetu, bivšem Istočnom bloku s osobitim fokusom na Hrvatsku te razvijenim kritičkim pristupom. Zanimljivo je štivo, stoga, ne samo za politologe i druge društvene znanstvenike, nego i za širu publiku zainteresiranu za društvenu problematiku.

Juraj Perković

Chris Anderson

DUGI REP Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008,
288 str.

Knjiga Chrisa Andersona “Dugi rep” sa podnaslovom “Kako beskonačan izbor stvara bezgraničnu potražnju” uzrokovala je veliku buru i prije samog izlaska. Već u istoimenom eseju iz 2004. godine urednik časopisa “Wired”, jednog od najutjecajnijih časopisa o novim tehnologijama, ukazao je na promjenu prirode poslovanja koja nastaje uslijed digitalizacije. Andersonova teza je da se u novom informacijskom dobu moramo odmaknuti od ekonomije hitova prema ekonomiji niša. No, kakve veze ima “dugi rep” sa tim? Naravno, riječ je o repu krivulje. Klasična krivulja potražnje je ona u kojoj se “glava” krivulje odnosi na najpopularnije proizvode i najveću dobit dok se “rep” krivulje odnosi na ostale (ne toliko popularne) proizvode. No, drastičnim snižavanjem troškova povezivanja ponude i potražnje mijenja se priroda samog tržišta – sve veći udio u tržišnom “kolaču” imaju i proizvodi koji nisu uspješnice. “Neuspješnih” proizvoda ima vrlo velik broj, digitalizacijom troškovi njihovog pohranjivanja se smanjuju, a zainteresiranih korisnika uvijek ima. Premda je broj zainteresiranih korisnika/kupaca za pojedinačni proizvod još uvijek malen, s obzirom na velik broj dostupnih proizvoda njihov ukupni broj je respektabilan. To uzrokuje da se “rep” krivulje potražnje produljuje.

Upravo u tom velikom bazenu ponude kakav je Web, ono što postaje bitno je kako pronaći ono što nas zanima. Anderson naglašava važnost dostupnosti sadržaja, kao i filtriranja informacija o istim tim

sadržajima. Novim načinima distribucije informacija i promocije samih proizvoda putem blogova, preporuka, *peer-to-peera*, itd., velik dio proizvoda prije ili kasnije nalazi svoj put do korisnika. Mnoge medijske kompanije još uvijek nisu shvatile te promijenjene okolnosti, pa tako previše vremena troše na jadikovke o piratstvu umjesto da se prilagode novoj situaciji, smatra Anderson.

Knjiga je strukturirana kroz četrnaest poglavlja putem kojih Anderson prikazuje prirodu te nove ekonomije, pri čemu se koristi mnoštvom podataka iz kompanija koje su uspješni pioniri takvog načina rada kao što su Amazon, Google, iTunes, eBay, itd. Ključno je omogućiti dostupnost, a potom i putokaze kako do proizvoda doći; a to se omogućuje kroz tri sile: demokratizacijom oruđa proizvodnje, demokratizacijom oruđa distribucije, koji dovode i do treće sile – spajanja ponude i potražnje. Demokratizacijom oruđa proizvodnje stvara se nova generacija “novih proizvođača” (najčešće amatera/ki) koji dosad nisu imali mogućnosti promocije svojih radova. Sa druge strane, demokratizacijom oruđa distribucije milijuni običnih ljudi postaju novim stvarateljima ukusa koji odlučuju što je hit. U raju izbora, informacije o raznolikosti i što su drugi potrošači/korisnici učinili sa njom (filtriranje, preporuke) su ono što odlučuje o uspjehu nekog proizvoda.

Dakle, novitet je ekonomija mikrotržišta, tj. niša. Ključno je kako postati glavni u niši – odnosno kako biti “*niche-buster*” kao što kaže Eric Schonfeld. Ono što je bitno jest da tu dolazi do još jedne promjene – dolazi do fragmentacije, do stvaranja paralelnih kultura, do tisuća kulturnih plemena koje se temelje na raznorodnim interesima. Za razliku od Christine Rosen koja u tome vidi zatvaranje

u individualne ukuse, Anderson smatra da nam upravo ova nova oruđa omogućuju da istražujemo dalje i više: “Mi dijelimo našu kulturu sa drugima, ali ne sa svima” (2006:191) reći će Anderson. Ovdje bi mogli komentirati da se na taj način možda istražuje više, ali unutar jedne niše, ali ne toliko između različitih niša.

Anderson zaključuje knjigu sa kratkim vodičem kako uspjeti u toj novoj ekonomiji “dugog repa”, u duhu pravog američkog “*Just do it!*” priručnika za samopomoć. I upravo tu kulminira i njegov i inače prevelik fokus na SAD i američko tržište. Uz to što koristi podatke samo za SAD, on se nigdje ne distancira kada npr. govori “mi” – pri čemu se može zaključiti da govori o Amerikancima, ili možda samo o Amerikancima na web-u. Anderson navodi da online prodaja čini (u SAD) zasad 10% od ukupne prodaje, što nije nezanemariv podatak, kojeg bi valjalo usporediti sa dostupnošću kompjutera i Interneta u američkim kućanstvima. Ukoliko već govori o novoj ekonomiji, treba znati na koga se ona odnosi i kome je dostupna da u njoj prisustvuje.

Anderson se u svojoj analizi nove ekonomije previše oslanja samo na analizu potrošnje, dok aspekte proizvodnje, pa

i različitih aspekta distribucije zanemaruje. Također, premalo pažnje pridaje drugim oblicima nekomodificirane kulturne razmjene koju nove tehnologije omogućuju. Ujedno, mora se napomenuti da on polaže velik optimizam u “dugi rep” i modele razmjene koje su sa njim povezane. Što i ne bi bio problem kada bi pružio analizu napora za “otvaranje” istih modela prema izlasku iz ovisnosti o specifičnim korporacijama. Snaga hitova je još uvijek jaka, a snažan je i utjecaj medijskih korporacija – i što se tiče promocije materijala, i njegove distribucije. Događa se koncentracija distribucijske moći u rukama nekoliko kompanija kao što su Amazon, Google, eBay itd. Možda je ukupan broj i raznovrsnost informacija i sadržaja sve veći, ali se ujedno stvaraju i monopolističke točke distribucije istih tih sadržaja. I Amazon i Google su korporacije i u njihovom je interesu promovirati materijale, softver, igre, vijesti, servise itd. koji su u njihovom vlasništvu. Začudojuće je da Anderson samo u jednom dijelu napominje kako “dugi rep” za razliku od Disneya nema lobističke moći. U sljedećoj knjizi bilo bi zanimljivo što Anderson ima za reći o promjenama u tim odnosima moći.

Jaka Primorac